

Чому російська культура винна?

Після 24 лютого 2022 року росіяни так багато зробили для розвінчання віками ними плеканого міфу про імперську велич, що осмислення нової картини світу багатьом нині дається важко. Безліч інституцій, кафедр, дослідницьких центрів, видавництв мазольно працювали, популяризуючи літературу, яка репрезентує оту пресловуту загадкову російську душу. Навіть балістичні ракети не для всіх виявилися остаточним переконливим аргументом, бо, не вивчивши Пушкіна, наші діти нібито втрачать щось неймовірно вартісне.

Насправді для негайного перегляду не лише освітніх програм, але й назагал уявлень про канон класики, про формування бібліотек, видавничу політику, культурну дипломатію тощо маємо достатньо не лише політичних, ідеологічних, але й власне естетичних підстав. Засадничий принцип формування канонічного списку, зрештою, простий – треба відповісти на питання: який текст є кращим, а який гіршим. Бо людське життя скінченне, і відповідно ми не можемо тратити час на читання поганих книжок, довіряючи при цьому вибір академічній спільноті. Чому російська література «велика»? І які тоді літератури поруч із нею чи порівняно з нею не такі великі? Польська? Китайська? Німецька? Українська? За якими параметрами? На всі ці питання треба відповідати.

Мені завжди хочеться запитати цих апологетів Пушкіна, чим же їх так приваблює, скажімо, «Євгеній Онегін»? Уся Європа доби романтизму пережила потужний вплив Байрона. Байронічний герой, байронічний сюжет, байронічна поема – про це можна говорити й говорити. Пушкін цілковито вторинний, наслідувальний щодо англійського оригіналу, щодо, зрештою, байронічної моди. І чи історія російського поміщика, котрий читає Байрона, так уже для нас важлива? Більше, ніж, скажімо, «Конрад Валенрод» Адама Міцкевича, який справив тривалий і потужний вплив на українську літературу? А вже пушкінська версія донжуанівського сюжету непорівнянно слабка й здрібнена в контексті численних варіацій (із блискучим «Камінним господарем» Лесі Українки включно). Зрештою, російська література доби Пушкіна й не могла бути у європейському контексті першорядним явищем власне тому, що вона ж не мала традиції. Вона почалася з класицизму (до речі, стилю, за визначенням, імперського, придворного), з усіх цих вірнопідданих од і панегіриків царям і можновладцям. На відміну від українського чи польського письменства, – це коли говорити про близьких сусідів, – російське взагалі не мало спадщини ренесансу і бароко. І це важлива причина, чому вони досі так стараються вписати в свою історію наших авторів. Адже вже понад сто років говорять про «руського» філософа Григорія Сковороду. Хоча він, вихованець Києво-Могилянської академії, не мав жодного стосунку до чогось «руського» ні в мовному, ні в культурному, ні в інтелектуальному вимірі. От носії культурної величі по музею Григорія Сковороди ракетною нещодавно й влучили. Якого вже сильнішого аргументу не вистачає про вину імперської культури? Якщо ця культура, як нас переконували, «гуманістична», – то чому її шанувальники приїхали на танках і чинять усі ці звірства?

І ще один важливий аспект: література вживлює, витворює певні цінності, впливає на формування тожсамості. Російська класика агресивно обстоює засади російської ідентичності, пропагує імперський наратив. І нині ще лунають голоси, що не треба змішувати політику й мистецтво, адже Пушкін і Блок не винні. Насправді обидва Олександрри ще й як винні, тільки їхні захисники ж не обтяжували себе читанням «Полтави» або «Скіфів». Вводячи того чи іншого автора до шкільної програми, треба як мінімум прочитати принаймні найпопулярніші його тексти. Російська класична література перейнята мотивами національної винятковості й зневаги до Заходу, вона виправдовує колоніалізм і жорстокі завоювання. Не треба думати, що це якесь відкриття: постколоніальні студії московським імперіалізмом усе ж трохи займалися. Згадати хоча би класичну працю Еви Томпсон «Трубадури імперії». Тільки для такої праці потрібна була неабияка інтелектуальна відвага, готовність іти проти течії.

Для паплюження України якраз багато зробив саме Олександр Пушкін, видатний російський поет і не менш, може, славний звиятець у тодішній імперській «гібридній» війні. Це ж він старанно фальсифікував біографію Івана Мазепи. Звертаючись у «Полтаві» до історії кохання юної Мотрі Кочубеївни та гетьмана, автор поеми змінює дати, вигадує події, що суперечать задокументованим, перекручує відомі факти. Усе задля того, аби представити українського державця пекельним злочинцем і переступником. Він-бо «зрадив» російського суверена, – того самого, який порушив підписані угоди й гвалтовно позбавив Україну гарантованих ними свобод. Мазепа ще нібито й збезчестив свою хрещеницю Мотрю: якби це було правдою, – гріх дійсно непростенний. Пушкінська поетична анафема доповнювала й підсилювала дієвість анафема, проголошеної російською церквою.

Вірнопідданий поет натомість підносить Кочубея: згадаємо знамениті рядки про доправлений з Полтави в Петербург «донос» на гетьмана. Свого часу Михайло Драгоманов любив при нагоді нагадувати, що «Полтава» – єдиний у європейській літературі твір, де ушавлено донос і наклепництво.

А вже «Скіфи» Блока – це пряма погроза Заходу, Європі: начувайтесь, бо «хрусне ваш хребет» у наших лапах. Антизахідництво, антиєвропеїзм у російській культурі дуже потужні, і на цьому треба акцентувати, про це говорити й писати, аналізуючи конкретні тексти. Оця претензія на унікальність, богообраність московитів – вона визначає і їхню реальну політику, і агресивні військові доктрини.

І не треба думати, що російська література, культура завойовувала популярність своїми непорівнянно високими осягами. Ні, на це працювала культурна політика, потуга імперської держави. Усім шанувальникам Пушкіна варто б пам'ятати, скажімо, дуже специфічні спонуки для перекладачів «Онегіна» українською. Максим Рильський у двадцяті роки перекладав «Пана Тадеуша» Адама Міцкевича – і цей переклад визнано таки конгеніальним щодо оригіналу шедевром. Щоб змінити поетові смаки, довелося 1931 р. ув'язнити його в Лук'янівську тюрму, «перевиховати», аби потому він узявся за переклади Пушкіна.

І ще одна заввага. Нині лунають голоси, що в культурному просторі наших міст треба, мовляв, зберегти імена діячів, які тут жили й творили. Знов-таки, так можуть говорити лише люди, котрі текстів таки в очі не бачили. Київські «землячки» Паустовський і Булгаков послідовно принижували, зневажали

українську державність, українську культуру, вони жахалися того, що місто, яке вважали російським, виявляється, має іншу тожсамість. За Паустовським, «влада української Директорії і Петлюри виглядала провінційно. Колись блискучий Київ перетворився в збільшену Шполу або Миргород». Так, «блискучий» губернський Київ став тоді столицею України. Шанувати такого штибу «земляків» можна, хіба зовсім забувши про власну гідність.

Досить подивитися перший-ліпший підручник світової літератури, з яким працюють наші школи, аби впевнитися в очевидній диспропорції. Приміром, «Світова література» для 6 класу (автори О. Ніколенко, Т. Конєва, О. Орлова) пропонує для вивчення трьох російських авторів і жодного польського або чеського. Йдеться про І. Крилова, А. Чехова та В. Короленка. За яким критерієм Короленко й Крилов у списку золотої світової класики? І чи не логічніше пропонувати першовзір, тобто Лафонтена, на якого всі байкарі тоді й орієнтувалися? (Вже не кажучи про ту сміховинну катастрофу з комахами: адже петербурзький мешканець переплутав коника, який справді стрибає, з прозорокрилою бабкою (рос. «стрекоза»), котру стрибуною називати геть не випадає). А в підручнику для 7 класу ті самі авторки пропонують уже 4 російських письменників (Пушкін, Грін, Симонов, Гудзенко) і двох польських (Галчинського та Міцкевича). У дітей має сформуватися уявлення, що російське письменство таки «велике», раз так багато імен представлено.

Як на нинішню ситуацію, важливо не лише те, які імена й твори представляємо, а ще й спосіб інтерпретації. Сьогодні вже йдеться навіть не про естетику, а про національну безпеку й модель національної ідентичності. Тож для аналізу російських наративів дуже важливою стає постколоніальна теорія й методологія. Так, у старших класах десь потрібен огляд російської літератури саме з огляду на її імперський характер. З поясненням, що в XVII–XVIII ст. саме українські митці та інтелектуали принесли світло культури в Московщину, яка своєї розвиненої й конкурентоздатної літератури попросту не мала. З цитуванням не лише інтимної лірики Пушкіна, а і його «Наклепникам Росії» та «Полтави» як поеми, у фіналі якої проголошено анафему Україні. А для текстуального вивчення я б залишила один справді добрий роман – «Війну і мир» Толстого. Так, блискучий психологічний аналіз. Так, демонстрація несамодостатності культури, бо інакше як пояснити, що російська еліта, за Толстим, не лише пише, говорить, але й мислить французькою. (Двомовність роману загалом пікантно виглядає в дзеркалі постколоніальних студій). І ще пояснити, що прототипом старого графа Безухова був не хто інший, як ніжинський шляхтич Олександр Безбородько – всемогутній канцлер російської імперії, переможець у всіх битвах, ініціатор усіх реформ. У нього справді було чимало нешлюбних дітей. А романний П'єр Безухов успадкував не лише титул, а й величезні маєтки, землі таки ж «у Київській губернії».

А щодо всього ХХ ст., то російська література в текстах її нобелівських лауреатів, Солженицина, Бродського, виявляється таки агресивною й неприховано українофобською. Ось це все слід і мати на увазі, коли хочемо зберегти свою національну гідність. Українські школярі натомість зможуть більше дізнатися про блискучих італійських, іспанських авторів. Адже наша орієнтація на Європу, наше послідовне й такою дорогою ціною обстоєне західництво потребує якраз знання західної культури.

Бібліографія

Агеєва Віра. Нагальність деколонізації, або Про вину російської культури // Локальна історія. 17 травня 2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/nagalnist-dekolonizatsiyi-abo-pro-vinu-rosiiskoyi-kulturi-vira-ageieva/>

Віра АГЕЄВА